
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Heerlen en Kerkrade en omgeving in de burgerboeken van Maastricht

De trek van het platteland naar de stad is er een van alle tijden en streken. In Zuid-Limburg gingen mensen die op hun dorp moeilijk aan de slag kwamen of die hogerop wilden, naar Aken, Luik of Maastricht of nog verder weg. De inlichtingen over die trek zijn schaars en vol lacunes. Eerst in de Franse Tijd begon de overheid nauwkeuriger boek te houden over woonplaats en verhuizingen van haar onderdanen. Voor eerdere eeuwen zijn het min of meer toevalstreffers, als wij van gewone mensen kunnen achterhalen vanwaar zij kwamen of waarheen zij gingen, als zij ooit van woning veranderden. Een van de bronnen ervoor zijn de burgerboeken, die de steden bijhielden. Het zijn registers met de namen van hen, die de burgereed aflegden. In Maastricht zijn zij beter bewaard gebleven dan op veel andere plaatsen, zodat wij daar over een heel lange reeks beschikken. Zij loopt van de veertiende eeuw tot in augustus 1795, toen de Fransen een einde maakten aan de verlening van het burgerrecht. Meer dan 16.000 namen zijn in de Maastrichtse burgerboeken bewaard gebleven. De betekenis van deze bron zette ik elders uiteen¹. Hier vermeld ik slechts enkele hoofdzaken tot beter begrip van de verwerving van het burgerschap.

Een samenleving van groepen, niet van individuen

In de tijd voor de Franse Revolutie was de gehele maatschappij opgedeeld in groepen, waarvan de kleinste de familie was: alle mensen met een zelfde stamvader. Een familie was toen dus veel omvangrijker dan tegenwoordig. Iedereen behoorde tot zo'n bepaalde groep en ontleende daaraan zijn rechten en verplichtingen. De status van een mens hing in de eerste plaats af van de status van zijn groep, niet van zijn eigen persoon of carrière. Zo waren er geestelijken en adellijken, stedelingen (burgers) en plattelanders (boeren) om slechts de vier voornaamste groepen te noemen.

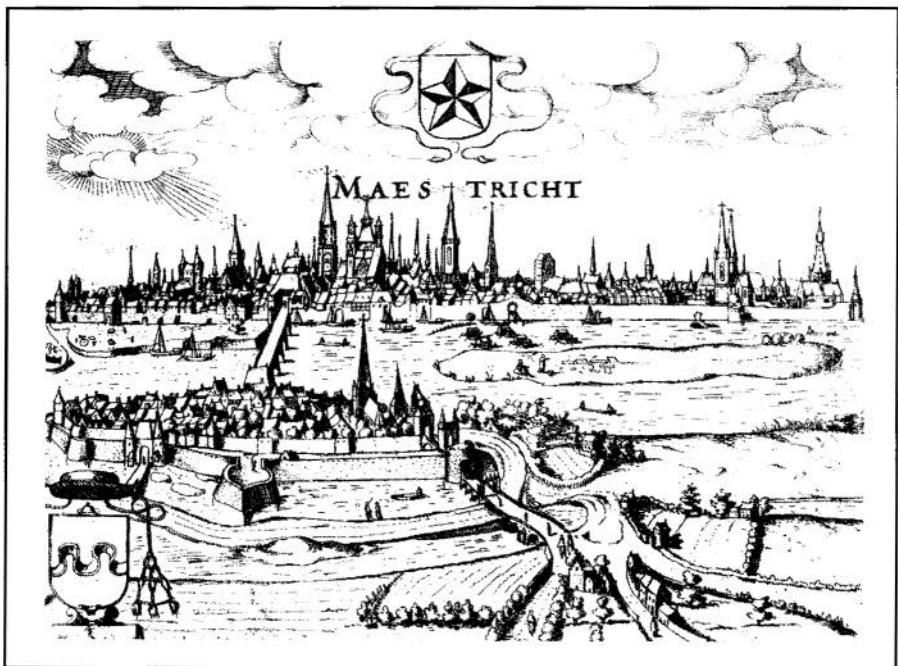
De burgerij van Maastricht

Elk van die hoofdgroepen was onderverdeeld in kleinere groepen, ook in Maastricht. De hoofdgroep van de niet-geestelijken, de leken, de burgers was als volgt onderverdeeld. Bovenaan stonden diegenen, die van oudsher recht

hadden op directe of indirecte deelname aan het bestuur van de stad, de *politiquen*, zoals zij toen heetten. Onmiddellijk na de *politiquen* kwamen de leden van de meer dan twintig Maastrichtse ambachten of gilden, organisaties van de families, die in Maastricht een bedrijf mochten uitoefenen. Thans zouden wij ze middenstanders genoemd hebben: looiers, brouwers, winkeliers en andere ondernemers. De leden van de ambachten vormden samen met de *politiquen* de burgerij van Maastricht, want zij alleen bezaten het burgerrecht. Kwamen zij aan de bedelstaf, dan bleven zij toch hun burgerrecht behouden. Dat gaf hen dan recht op een voorkeursbehandeling bij ondersteuning door de stedelijke armentafel en in geval van ziekte of ouderdom op een gratis verblijf in het stedelijke gasthuis. Hoe groot het aantal burgers van Maastricht op enigerlei tijdstip was, weten wij niet. In elk geval was het een minderheid van de totale stadsbevolking.

Wel inwoners van Maastricht, maar géén burgers

Alle overige inwoners hadden zonder uitzondering vóór de Franse Tijd géén burgerrecht, ook niet de geestelijken en militairen behalve als de geestelijke of militair geboren was uit een Maastrichtse moeder die het burgerrecht al bezat. De geestelijkheid genoot de bescherming van de stad, omdat zij de belangen van Maastricht bij God aanbeval. De militairen

Gezicht op Wyck en Maastricht. Uit: Guicciardini, *Description de tous les Pays-Bas*, Arnhem 1613. (Collectie Gemeentearchief Maastricht).

waren door de lands-overheid in garnizoen gelegd en de stad had zich daarbij moeten neerleggen; zij genoten de bescherming van het militaire recht en hadden geen behoefte aan burgerrecht. Wat er dan nog aan inwoners restte - en dat was de grote meerderheid! - werd in de stad geduld, omdat zij nodig waren voor het economisch leven. Het waren de vreemdelingen, die in de stad verbleven voor het afdoen van hun zaken. Verder de leerlingen en gezellen van de ambachten en vooral het dienst-volk: arbeiders, knechten en meiden. Inzoverre zij leefden binnen het gezin van een Maastrichts burger genoten zij gedurende die periode de bescherming van het burgerrecht, maar daardoor werden zij nog geen volwaardig burger.

Hoe werd men burger?

In de eerste plaats door geboorte: bezat de moeder - niet de vader! - het burgerrecht dan ook haar kinderen. Anderen konden het verwerven door koop. Maar het Maastrichtse stadsrecht maakte dat om meerdere redenen niet gemakkelijk. De middeleeuwse stedelijke economie kon over het algemeen slechts een beperkt aantal mensen onderhouden. Streven naar bevolkingsgroei kwam dan ook niet voor op het verlanglijstje van stadsbestuurders in de middeleeuwen; immigratie vonden zij meestal niet gewenst. Bovendien zou overmatige toename van het aantal mensen met burgerrecht de voorrangspositie bedreigen van de andere burgers. Het beste was maar de groep zo klein mogelijk te houden door beperkende voorwaarden te stellen.

De aspirant-burger - en dat gold zowel voor man als vrouw - moest beginnen met gedurende een half jaar in de stad "vier ende roock" te doen opgaan. Er moest dus eerst een onderdak gehuurd worden, als men al niet in Maastricht woonde. Intussen moest de aspirant een ambacht zoeken, dat hem of haar tegen betaling wilde presenteren bij het stedelijk gerecht en bij de burgemeesters van de stad. De keuze van het ambacht had vaak niets te maken met het beroep van de aspirant. Een advocaat kon dus best gepresenteerd worden door het timmerambacht, een timmerman door de metselaars en een adellijke dame door de kleermakers. De keuze hing af van het beschikbare geld. Wie het kon betalen koos het duurste ambacht; dat was chique. Het presenteren door een ambacht was een vorm van borgstelling. De ambachtsmeesters stonden er voor in, dat hun kandidaat een waardig burger zou worden. Daarom ook moest er een bewijs van goed gedrag overgelegd worden, de zogenaamde brief. In die attestatie verklaarde een pastoor of het gerecht van de plaats van herkomst, dat de bringer als onbesproken mens bekend stond. Tijdens de Maastrichtse Contrareformatie (1580-1632) werd bovendien een bewijs gevraagd dat de kandidaat-burger goed rooms was.

Maar daarmee was hij nog niet klaar. Alle handelingen die verricht werden om hem of haar tot burger te maken, moesten betaald worden. De ambachtsmeesters, de secretaris van het gerecht, de burgemeesters en hun secretaris, allemaal hielden zij de hand op. De stad vroeg eerst veertig en na 1756 tachtig gulden aan leges. De ambachten vroegen meer naargelang de deftigheid van het ambacht, soms meer dan vijfhonderd gulden. Vanzelfsprekend stonden

de kandidaten bij dergelijke prijzen niet te dringen! Het aantal inschrijvingen overschreed dan ook zelden enkele tientallen per jaar. Inschrijving was om meerdere redenen aantrekkelijk voor iemand, die het kon betalen. Er was geen vrije vestiging, want voor het zelfstandig uitoefenen van beroep of ambacht was het burgerschap vereist. Liep het scheef met beroep of winkel, dan had men als burger recht op ondersteuning. Wie naar stadsambten wilde dingen, moest ook weer burger zijn. Buiten Maastricht kon de burger aanspraak maken op de privileges voor een Maastrichtenaar in den vreemde. Tenslotte - en dat was niet de minste reden om zich te laten inschrijven - het burgerschap verhoogde de status van de familie. De inhoud van de registers In de Maastrichtse burgerboeken werden van de nieuweling altijd genoteerd: zijn naam en voornamen en het presenterende ambacht. Vrijwel altijd ook de datum van inschrijving en de plaats van geboorte; later ook de leeftijd. De geboorteplaats was in de tweeherige stad belangrijk om vast te stellen of de nieuweling de Luikse nativiteit ('nationaliteit') of de Brabantse bezat: wie uit Luiks gebied geboortig was, gold als Luikenaar; alle anderen uit welke plaats dan ook, waren Brabander. Tussen 1580 en 1632 moest de nieuweling katholiek zijn. Toen de Staten-Generaal in 1632 medeheer van Maastricht waren geworden, werd dit afgeschaft.

De keuze van namen in de hierna volgende lijst is gebaseerd op de vermelding van de geboorteplaats, maar onder voorbehoud. In de eerste plaats werd de geboorteplaats niet altijd vermeld; er kunnen dus meer mensen uit Heerlen enzovoort Maastrichts burger geworden zijn zonder dat dit uit de burgerboeken te achterhalen valt. In de tweede plaats is de vermelding van de plaatsnaam niet altijd eenduidig. Is Rode zonder nadere omschrijving altijd 's-Hertogenrade? En is iemand die Van Oersbeke heet echt afkomstig uit Oirsbeek? Zonder nadere gegevens - die meestal ontbreken - zijn dit niet te beantwoorden vragen. De namenlijst moet dan ook steeds met de nodige reserve gehanteerd worden.

Opzet van de lijst

De gegevens zijn gerangschikt per plaats, eerst de hoofdbank Heerlen met de onderbanken, daarna de plaatsen uit het Land van 's-Hertogenrade. Onder elke plaats staan de namen volgens datum van inschrijving, de oudste voorop. De kolommen geven achtereenvolgens weer: [1] datum van inschrijving, [2] achternaam, [3] voornaam of voornamen, [4] leeftijd, [5] presenterend ambacht, [6] bronvermelding, bestaande uit een afkorting voor de bron gevolgd door het paginacijfer. In de noten staan eventueel voorhanden nadere gegevens uit de inschrijving in het burgerboek.

Afkortingen

Bij de bronvermelding betekenen de afkortingen vóór het volgende paginacijfer: DOB = Brabants burger volgens de opgave van Doppler in de Publications van 1913 of 1915, BUB = Brabants burger in het Boek van de Burgemeesters, BUL = dito, maar dan Luiks burger, BHG = Burgerboek van

het Brabants Hooggerecht, LHG = dito, Luiks Hooggerecht. De overige afkortingen staan voor: ^b = bastaard; ^g = burgerschap gratis verleend; .d = dochter van; .f = frater, broer van; .z = zoon van; k = katern, lv = los inliggend vel; ? = onbekend of onzeker.

P.J.H. Ubachs

NAMENLIJST

HOOFDBANK HEERLEN HEERLEN

1341 okt 5	Herle ²	Wynkinus de	? ?	DOB 349
1436 sep 26	Herle ³	Godefridus van	? Brouwers	DOB 163
1438 jan 10	Weerde ⁴	Rutgerus de	? Volders	DOB 166
1440 jun 10	Peters ⁵	Arnoldus	? Smeden	BUL 65
1442 sep 25	Herle	Wilhelmus de	? Strodekkers	BUB 80
1443 apr 27	Herle	Michael de	? Hoveniers	BUL 87
1451 okt 18	Herle	Connardus de	? Smeden	BUB 184
1453 dec 22	Hommerech ⁶	Johannes Paulus.z de	? Brouwers	BUB 201
1454 jul 31	Laer ⁷	Petrus Connard.z vder	? Bakkers	BUB 206
1456 sep 9	Herloe	Egidius de	? Kleermakers	BUL 228
1461 jun 9	Fyen	Gerardus Joh.z	? Ooftmengers	BUB 271
1462 okt 1	Herlerstraeten	Anton. van der	? Strodekkers?	BUB 282
1482 mrt 25	Smeets	Johannes	? Witmakers	BUB 414
1516 jun 23	Herle	Peter van	? Witmakers	BUB 168
1552 mei 6	Herlen	Hendrik van	? Vissers?	BUB 306
1605 feb 4	Tymmermans ⁸	Jannes	? Schoenmakers	BHG k43
1613 mrt 9	Laeven ⁹	Jan	? Stootwagens	BHG k52
1616 jun 22	Wyen	Jan vander	? Kortspoelders	BUB 565
1620 aug 4	Frambrechs	Jan	? ?	BUB 593
1620 aug 4	Corvers	Ard	? ?	BUB 593
1621 sep 23	Leuskens	Werner	? Brouwers	BUB 601
1644 nov 8	Mutsenich	Jan	35 Timmerlieden	BHG 80
1674 aug 29	Leufkens	Geert Klaas.f	35 Kremers	BHG 260
1674 aug 29	Leufkens	Klaas Geert.f	48 Kremers	BHG 260
1674 aug 29	Leufkens	Bernard Geert.z	? Kremers	BHG 260
1674 sep 3	Leufkens	Jan	43 Kremers	BHG 260
1688 aug 10	Packbier	Machiel	35 Schoenmakers	BHG 352
1688 sep 14	Bocx	Johannes	26 Kremers	BHG 352
1695 mei 14	Vruenraets	Jan	26 Bakkers	BHG 26
1698 okt 21	Paulussen	Jan	30 Kremers	BHG 47
1700 mrt 27	Schils	Gielis	23 ?	BHG 53
1703 mei 19	Boijmans ^k	Johannes	30 Ooftmengers	BHG 70
1703 dec 17	Meulleners	Hendrik	40 Stootwagens	BHG 79
1709 dec 24	Eijmael ^k	Gilis	30 Kremers	BHG 118
1727 jan 20	Schils	Frederik	24 Kremers	BHG 197
1729 jan 24	Muyters sr	Hendrik	46 Kremers	BHG 208
1729 jan 24	Muyters jr ¹⁰	Hendrik	1 Kremers	BHG 208
1729 jun 13	Eijmael	Jacobus Jos. Andr.z	3 Ooftmengers	BHG 213

1729 jun 13	Eijmael ¹¹	Andreas	29 Ooftmengers	BHG 213
1738 apr 10	Peters	Joannes	18 Timmerlieden	BHG 266
1749 jan 20	Eymael	Johannes	33 Ooftmengers	BHG 350
1749 mei 5	Ghys ⁸	Franciscus	44 Kremers	BHG 356
1750 apr 27	Sistermans	Jan	33 Kremers	BHG 370
1751 apr 5	Bour	Johannes Wilhelmus	37 Metselaars	BHG 380
1758 apr 17	Penners	Pieter Nicolaas	29 Bakkers	BHG 349
1762 jun 14	Dautsenberg	Caspar	26 Kremers	BHG 19
1763 nov 28	Heuvels	Johannes	30 Hoveniers	BHG 30
1764 feb 6	Mullers	Johannes	37 Smeden	BHG 32
1765 dec 10	Boers	Nicolaas	28 Vissers	BHG 50
1766 okt 27	Jongen	Leonard	29 Kremers	BHG 59
1767 jan 5	Pelt	Johan Abraham	19 Kremers	BHG 61
1769 dec 18	Lowae ⁸	Caspar Hendrik	33 Kremers	BHG 87
1771 jul 19	Martens	Martinus	39 Kremers	BHG 98
1772 mei 14	Schers	Herman	36 Kremers	BHG 106
1775 sep 15	Haenraats	Johannes	24 Bakkers	BHG 137
1775 nov 17	Pijpers ¹²	Johan Abraham	33 Ooftmengers	BHG 139
1777 sep 26	Kessel sr	Johannes Franciscus	55 Kremers	BHG 167
1777 sep 26	Kessel	Alexan. Joh.Franc.z	5 Kremers	BHG 167
1777 sep 26	Kessel ¹³	Johannes Leonardus	16 Kremers	BHG 167
1777 sep 26	Kessel jr	Johannes Franciscus	18 Kremers	BHG 167
1784 jan 16	Römer	Petrus	30 Kremers	BHG 240
1793 dec 13	Eykenboom	Johannes Franciscus	29 Schippers	BHG 357
1794 apr 7	Frusch	Johannes Fredericus	43 Kremers	BHG 62

NIEUWENHAGEN

1771 sep 20	Jongen	Hendrik	45 Kremers	BHG 99
1784 sep 14	Grybels	Willem	42 Kremers	BHG 247
1784 sep 14	Trijbels	Willem	? Kremers	BUB 55

SCHAESBERG

1439 jun 18	Schaedsbergh	Wilhelmus de ¹⁴	? Slagers	DOB 168
1542 jun 21	Scheidt	Everard van	? Kremers	BUB 249

VOERENDAAL

1444 okt 1	Vuerendale	Gerardus de	? Brouwers	BUB 102
1450 sep 14	Nuerborch	Johannes Simon.z de	? Kremers	BUB 168
1450 okt 1	Biessen	Henricus	? Brouwers	BUB 172
1457 sep 27	Voerdel	Johannes de	? Schoenmakers	BUB 240
1467 nov 16	Voerendaele	Jehenna de	? Volders	BUB 331
1571 mei 25	Wenthaegen	Helger	? Kleermakers	BUB 424
1595 feb 16	Hoots	Pieter	? Kremers	BUB 486
1615 jun 15	Ronden ¹⁵	Peter	? ?	BHG k56
1615 jun 15	Spijkers ¹⁶	Jan	? ?	BHG k56
1657 mei 9	Damen	Jan	26 Velbereiders	BHG 162
1673 jun 19	Spijkers	Jan	48 Hoveniers	BHG 242
1685 apr 16	Vijgen	Leendert	45 Kremers	BHG 333
1700 aug 30	Daemen ⁸	Herman	33 Looiers	BHG 56
1714 nov 19	Warens	Peter	44 Metselaars	BHG 139
1753 jul 21	Ubags ⁸	Johannes Wilhelmus	39 Brouwers	BHG 397
1764 aug 6	Aelmans	Frederik	28 Schoenmakers	BHG 36
1768 sep 9	Janssen	Godfried	37 Molenaars	BHG 73
1770 jul 30	Nisten	Matthijs	25 Bakkers	BHG 91

1777 aug 18	Kruysen	Maria Barb. Leon.d	3	Hoveniers	BHG 163
1777 aug 18	Kruysen ¹⁷	Maria Jos. Leon.d	1	Hoveniers	BHG 163
1777 aug 18	Kruysen	Leonardus	38	Hoveniers	BHG 163
1783 sep 22	Ubachs ¹⁸	Wilhelmus	28	Kremers	BHG 236
1794 mrt 24	Ubags	Henricus	32	Kremers	BHG 362
1795 mei 18	Niستن ¹⁹	Matthijs	25	Bakkers	BUB 141

SCHEPENBANK BRUNSSUM (Tot 1663 ONDERBANK VAN HEERLEN) BRUNSSUM

1425 aug 31	Ryemsleger ²⁰	Johannes	?	Smeden	DOB 110
1433 jun 3	Beck	Reinerus	?	Gewantmakers	DOB 137
1459 feb 17	Hoefacker ²¹	Johannes van den	?	Kremers	BUB 253
1552 apr 15	Bromschoen	Peter van	?	Witmakers	BUB 301
1624 mrt 13	Mertens	Gilis	?	Bakkers	BHG 9
1653 feb 7	Grijmmers	Hendrik	28	Schoenmakers	BHG 137
1659 okt 28	Vos Hans	Willem van	26	Gewantmakers	BHG 174
1663 aug 11	Wouters	Lenard	33	Brouwers	BHG 197
1683 dec 24	Janssen	Simon	42	Kremers	BHG 325
1734 feb 12	Callebergh	Matthijs	30	Ooftmengers	BHG 240

JABEEK

1468 mei 23	Joubek ²²	Severijn van	?	Bontwerkers	BUB 336
1504 okt 1	Jaebek	Hendrik van	?	Timmerlieden	BUB 116
1528 sep 2	Haesen	Jan	?	Timmerlieden	BUB 212
1604 feb 7	Cremers ²³	Herman	?	Linnenwevers	BHG k37
1736 okt 1	Speetjens ²⁴	Johannes	35	Kremers	BHG 258
1787 feb 3	Florack	Jacob	42	Kremers	BHG 289
1790 mei 19	Brockarts	Joannes	29	Timmerlieden	BHG 316

SCHINVELD

1424 jun 14	Schynvelt ²⁴	Katharina de	?	Kleermakers	DOB 103
1537 aug 31	Lentgiens ²⁵	Jacob	?	Kremers	BUB 231
1644 jun 1	Richter ²⁶	Gaspar	45	Kremers	BHG 76
1653 jul 30	Martens	Hendrik	27	Bakkers	BHG 140
1664 okt 3	Martens	Jan	?	Bakkers	BUB 773
1749 apr 26	Bronsvelt	Frans Willem van	30	Kremers	BHG 355
1753 jan 15	Gelachbeek	Hendrik van	33	Ooftmengers	BHG 391
1766 apr 7	Theunissen	Godefridus	40	Bakkers	BHG 52
1777 jun 9	Bexs	Theod. Domin.Sev.z	29	Schoenmakers	BHG 160
1777 jun 9	Bexs	Severinus	29	Schoenmakers	BHG 160
1777 aug 18	Vileers	Johan. Matth. Wil.z	21	Schoenmakers	BHG 163
1777 aug 18	Vileers	Helena Willem.d	26	Schoenmakers	BHG 163
1777 aug 18	Vileers	Willem	62	Schoenmakers	BHG 163
1777 aug 18	Vileers	Maria Agnes Wil.d	32	Schoenmakers	BHG 163
1777 aug 18	Vileers	Anna Cathar. Wil.d	30	Schoenmakers	BHG 163
1778 mei 4	Timmermans	Jacobus	47	Ooftmengers	BHG 176
1781 jul 14	Beumers	Philippus Jacobus	25	Kremers	BHG 218
1793 jul 22	Stevens	Theodorus	31	Timmerlieden	BHG 352

SCHEPENBANK OIRSBEK (Tot 1663 ONDERBANK VAN HEERLEN) OIRSBEK

1421 sep 30	Oersbek ²⁷	Johannes de	?	Gewantmakers	DOB 97
1433 mei 1	Orbeke ²⁸	Christianus de	?	Strodekkers	DOB 136
1440 okt 1	Oirsbeke	Servatius Henr.z de	?	Volders	BUL 56

1441 jun 23	Orsbeke	Paulus de	?	Vissers	BUL 67
1455 okt 1	Atgreck ²⁹	Margaretha Nicol.d	?	Volders	EEB 48d
1456 sep 27	Argaux	Margarita	?	Smeden	BUB 219
1458 okt 1	Oersbeke	Everardus de	?	Bakkers	EEB 95d
1459 sep 1	Oersbeeck	Conrardus de	?	Bakkers	BUB 251
1463 sep 30	Oersbeecke ^b	Paulus Paulus.z	?	Bakkers	BUB 290
1468 okt 1	Colen	Matthias	?	Bakkers	BUB 339
1471 sep 13	Oerbrueck ^b	Johannes de	?	Bontwerkers	BUB 361
1483 jun 15	Oerbroeck	Jehenna van	?	Bontwerkers	BUL 1
1570 nov 19	Keelen	Hendrik	?	Smeden	BUB 410
1595 apr 22	Hensen	Hendrik	?	Kremers	BUB 488
1604 apr 15	Knorren ³⁰	Art	?	Slagers	BUB 525
1703 okt 12	Hoer	Gerard	25	Kremers	BHG 77
1705 jun 9	Hoer	Severinus	31	Kremers	BHG 91
1738 mrt 24	Ryckel ³¹	Antonius Eugenius v	35	Kremers	BHG 265
1777 okt 1	Meyers ⁸	Willem	29	Vissers	BHG 167
1778 sep 14	Keijen	Adam	25	Schoenmakers	BHG 186
1778 sep 14	Keijen	Maria Cathar. Ad.d	25	Schoenmakers	BUB 12
1779 dec 17	Dullens	Gertrudis Elisabeth	26	Kremers	BHG 201
1780 apr 3	Thijssen ⁸	Arnoldus	40	Ooftmengers	BHG 204
1780 sep 5	Arens jr	Wilhelmus Wilh.z	2	Kremers	BHG 210
1780 sep 5	Arens	Johannes Wilh.z	5	Kremers	BHG 210
1780 sep 5	Arens ³²	Sophia Victoire	2	Kremers	BHG 210
1780 sep 5	Arens sr	Wilhelmus	37	Kremers	BHG 210
1786 okt 30	Latten	Arnoldus	34	Kremers	BHG 285
1790 sep 18	Knothwor ⁸	Joannes Machiel	30	Kremers	BHG 319
1791 apr 18	Eggen	Adamus	37	Brouwers	BHG 328
1795 feb 17	Jongen ^b	Petrus Josephus	?	Kremers	BUB 138
1795 mrt 16	Geelen ^b	Hendrik	?	Ooftmengers	BUB 139

AMSTENRADE

1458 jan 29	Huyne ³³	Johannes	?	Brouwers	BUB 234
1494 mei 14	Mertens ^b	Jan	?	Bontwerkers	BUB 56
1497 okt 1	Emstenroede	Jan van	?	Wevers?	BUB 77
1577 mei 30	Amstenraye ³⁴	Art van	?	Gewantmakers	BUB 445
1604 jan 27	Lambrechts	Klaas	?	Hoveniers	BUB 520
1604 jan 27	Lambertz ³⁵	Klaas	?	Hoveniers	BHG k33
1620 aug 4	Vlughels	Werner	?	?	BUB 593
1632 dec 31	Werners	Jan	?	Bakkers	BHG 45
1651 sep 6	Nierbeeck	Gijsbrecht van	?	Kremers	BUB 705
1659 okt 28	Maes	Caspar	30	Kremers	BHG 174
1674 aug 13	Engelen	Jan	38	Kleermakers	BHG 257
1695 okt 24	Beugels	Peter	36	Kremers	BHG 31
1707 dec 19	Willems	Johannes	36	Kremers	BHG 114
1720 sep 30	Aelmans	Bernard	40	Hoveniers	BHG 175
1732 nov 14	Beckers	Pieter	30	Schoenmakers	BHG 231
1750 mrt 9	Aelmans	Jacobus	25	Smeden	BHG 367
1773 jul 16	Loaert	Matthijs	30	Kleermakers	BHG 118

BINGELRADE

1428 jul 24	Prume ³⁶	Gerardus	?	Bontwerkers	DOB 117
1432 apr 12	Boeman ³⁷	Dierik	?	Bontwerkers	DOB 148
1440 jul 30	Byngenrode	Theodorus Nic.z de	?	Bontwerkers	BUB 52
1604 jan 27	Bruyn	Steven	?	Kortspoelders	BUB 521

MERKELBEEK

1434 mrt 23	Huyme ³⁸	Reinerus	?	Volders	DOB 141
1550 nov 19	Merkelbeeck	Baltus van	?	Kortspoelders	BUB 290
1725 okt 26	Ubachs	Pieter	40	Kremers	BHG 192

HEERLIJKHEID HOENSBROEK

HOENSBROEK

1438 jun 21	Broke	Lambertus ten	?	Vissers	BUB 28
1442 okt 28	Broke	Arnout van den	?	Kleermakers	BUB 93
1455 sep 23	Struys	Johan	?	Kremers	BUB 222
1549 mrt 27	Slitzingen	Jannes	?	Timmerlieden	BUB 283
1552 mei 6	Engellen ³⁹	Jan	?	Hoveniers	BUB 306
1565 nov 28	Lemmens	Jan	?	Schippers	BUB 377
1597 apr 16	Heynen	Peter	?	Schoenmakers	BUB 492
1599 mei 28	Gielen ⁴⁰	Michiel	?	Slagers	BUB 496
1604 jan 23	Eyssen ⁴¹	Jan van	?	Ooftmengers	BHG k29
1607 feb 7	Jansen	Thomas	?	Brouwers	BUB 532
1620 aug 4	Eymael	Herman van	?	?	BUB 593
1625 mrt 18	Elderen ⁴²	Peter van	?	Schoenmakers	BHG 13
1628 aug 3	Jorissen	Nelis	?	Schippers	BUB 623
1638 jun 16	Habrechts	Paulus	30	Kremers	BHG 60
1639 okt 29	Engelen	Roeland	32	Timmerlieden	BHG 62
1644 aug 23	Habrechts	Gerard	33	Kleermakers	BHG 79
1648 jul 24	Emael	Alexander	?	Schoenmakers	BUB 678
1656 sep 12	Timmers	Herman	35	Kleermakers	BHG 156
1664 jul 14	Engelen	Jan	26	Timmerlieden	BHG 203
1682 dec 22	Essers ⁵	Joannes	30	Kremers	BHG 319
1690 mrt 28	Hanen ⁶	Roelof	30	Kremers	BHG 3
1727 jul 15	Munix	Christoffel	38	Timmerlieden	BHG 200
1734 jun 11	Haan	Steven	40	Kremers	BHG 243
1765 sep 20	Limpens	Charles Lothar. de	27	Kremers	BHG 46
1777 apr 28	Franssen	Arnold	28	Kremers	BHG 158
1777 dec 20	Smeets ⁶	Theodorus	38	Hoveniers	BHG 171
1778 mrt 20	Limpens	Bernard Leonard de	3	Brouwers	BHG 174
1778 mrt 20	Limpens	Johan Nepom.Dan. de	12	Brouwers	BHG 174
1778 mrt 20	Limpens ⁴³	Joh.Caspar Serv. de	43	Brouwers	BHG 174
1778 mrt 20	Limpens	Johan Baptist de	10	Brouwers	BHG 174
1783 jul 21	Musch	Wilhelmus Arnoldus	37	Kremers	BHG 235
1784 sep 15	Widdershoven	Hermanus	32	Hoveniers	BHG 248
1793 dec 6	Franssen	Peter	34	Hoveniers	BHG 356

LAND VAN 'S-HERTOGENRADE

'S-HERTOGENRADE

1319 okt 2	Rode ⁴⁴	Johannes de	?	?	DOB 324
1425 jun 8	Roede ⁴⁵	Theodericus de	?	Hoveniers	DOB 109
1433 apr 24	Tyt ⁴⁶	Henricus	?	Smeden	DOB 136
1434 mrt 18	Lynden jr ⁴⁷	Petrus van den	?	Bakkers	DOB 141
1436 apr 7	Rode ⁴⁸	Paulus de	?	Schippers	BUB 2
1445 sep 30	Henrix.z ⁴⁹	Johannes	?	Witmakers	BHG k74
1445 okt 1	Roede ⁵⁰	Johannes Henr.z van	?	Witwerkers	BHG lv2
1448 sep 26	Rode ⁵¹	Adam Hermanus.z de	?	Bakkers	BUL 151
1453 okt 22	Roede	Maria de	?	Schoenmakers	BUB 200
1459 sep 29	Rode	Lens van	?	Smeden	BUL 261
1475 sep 10	Rode	Gertrudis de	?	Volders	BUB 376

1479 mrt 25	Roide	Jan Thewalt.z van	?	Gewantmakers	BUL 399
1484 apr 5	Rode ⁵²	Gerrit van	?	Schoenmakers	BUL 6
1514 mei 16	Cloes	Peter	?	Kremers	BUL 157
1548 nov 6	Shertogenraye	Jacob van	?	Gewantmakers	BUB 282
1552 mei 27	Hamar	Dirk	?	Kortspoelders	BUB 309
1553 jan 12	Johns	Johan	?	Gewantmakers	BUB 313
1613 mrt 8	Eyssen ⁵³	Daniel van	?	Schippers	BHG k50
1613 mrt 12	Willems ⁵⁴	Lenert	?	Leemplakkers	BHG k51
1673 okt 23	Beukers	Peter	?	Hoveniers	BUB 30
1697 feb 8	Boonen	Klaas	27	Stootwagens	BHG 39

KERKRADE

1429 sep 17	Bruwer ⁵⁵	Johannes	?	Smeden	DOB 121
1516 jun 30	Kerckroyde	Dries van	?	Gewantmakers	BUB 173
1552 mei 10	Kerckraede	Lenard van	?	Timmerlieden	BUB 308
1604 jan 27	Kerckraye ⁵⁶	Jan van	?	?	BUB 520
1675 dec 18	Meuggen	Michel van	26	Brouwers	BHG 266
1703 mrt 9	Savelsbergh	Wijnand	28	Kremers	BHG 69

MERKSTEIN

1456 mrt 24	Meraede ⁵⁷	Johannes	?	Gewantmakers	BUB 226
1477 nov 27	Jannens	Jan Dirk.z	?	Bakkers	BUB 390

SIMPELVELD

1611 jan 19	Schell	Hans	?	Brouwers	BUB 542
1733 dec 14	Straalen	Pieter van	33	Hoveniers	BHG 239
1733 dec 14	Straalen ⁵⁸	Gisbertus van	1	Hoveniers	BHG 239
1758 jul 3	Konsten	Joannes Petrus	26	Kremers	BHG 442
1776 nov 26	Prickarts	Matthias Herman	33	Kremers	BHG 151
1794 mei 2	Velraedt	Johannes Wilhelmus	29	Kremers	BHG 363

BOCHOLTZ

1456 feb 18	Luten ⁵⁹	Wilhelmus	?	Kleermakers	BUL 224
-------------	---------------------	-----------	---	-------------	---------

UBACH

1440 jun 2	Huyne ⁶⁰	Johan Klaas.z der	?	Bakkers	DOB 154
1561 okt 3	Ubeeck ⁶¹	Peter van	?	Kremers	BUB 362
1604 jan 23	Ubach ⁶²	Willem van	?	Wevers	BHG k30
1611 jan 19	Ubach	Jan van	?	Kremers	BUB 543
1686 jan 12	Wijnandis	Jan	36	Stootwagens	BHG 338

HEERLIJKHEID ALSDORF

1462 jan 18	Alsdorpe	Nicolaus de	?	Gewantmakers	BUB 269
1613 mrt 11	Mannens ⁶³	Lodewijk	?	Timmerlieden	BUB 557

HEERLIJKHEID RIMBURG

1613 mrt 8	Moors ⁶⁴	Martijn	?	Kortspoelders	BHG k50
1613 mrt 12	Moers ⁶⁵	Anthonis	?	Hoveniers	BHG k51
1618 okt 2	Bruel	Dionys	?	Schoenmakers	BUB 588

EYGELSHOVEN (GULIKSE ENCLAVE)

1613 mrt 12	Sweert ⁶⁶	Jan	?	Stootwagens	BHG k51
-------------	----------------------	-----	---	-------------	---------

NOTEN

1. Zie mijn bijdrage in PSHAL 126 (1990) 22-50: De burgerboeken van Maastricht, 1300-1795, waar op allerlei kwesties dieper wordt ingegaan. De oorspronkelijke registers bestaan uit drie reeksen: het burgerboek der burgemeesters, 1436-1795, het burgerboek van het Brabantse Hooggerecht, 1621-1795, dito van het Luiks Hooggerecht, 1547-1795. Daarnaast zijn er nog verspreide verzamelingen, zoals die gepubliceerd zijn door Doppler in de Publications van 1913 en 1915.
2. Aan de naam nog toegevoegd De Sti Huberti.
3. De datum is niet vermeld, maar afgeleid uit voorgaande en volgende inschrijvingen.
4. Gedoopt in de kerk van St.-Pancratius te Heerlen.
5. Volgens de notitie afkomstig uit Trekschuren onder Heerlen.
6. Kiest de kerk van St.-Jan.
7. Hij was geboortig van Mezenbroek.
8. Attestatie St.-Martinus, pastoor Wolter Esthius; ambachtsmeesters Cazen en Guel eisen achteraf een proefstuk, omdat hij het vak niet in de stad geleerd heeft.
9. Met attestatie parochie St.-Matthijs.
10. Zoon van Hendrik, oud vijf maanden.
11. Met zoon.
12. Beroep: advocaat.
13. Zoon van Johannes Franciscus.
14. Edele, gedoopt in St.-Pancratius, Heerlen.
15. Belast met kinderen en daarom niet als burger geaccepteerd [geschrap: tenzij magis traat er anders over denkt]; naar zijn gedrag moet onderzoek gedaan worden. De stad uitgezonden.
16. Woont te Wyck-Maastricht; Daniël de Hellebaardier over hem spreken. Hij wordt niet als burger geaccepteerd en de stad uitgezonden.
17. Dochter van Leonard, oud elf maanden.
18. Uit het gehucht De Heek.
19. Betaalde met assignaten.
20. Hij koos de kerk van St.-Jan.
21. Hij koos de kerk van St.-Servaas.
22. Beroep: bontwerker.
23. Beroep: linnenwever. Met attestatie van Peter Schoeffelen, schepen, en Jan Daniëls, schoolmeester, te Jabeek. Sinds Allerheiligen 1603 lid van het ambacht; woont op de Naenhoff [verder onbekend huis in Maastricht] in de parochie van St.-Nicolaas.
24. Kiest de kerk te Schinveld.
25. Alias Sgroeten.
26. Aan de plaatsnaam is toegevoegd 'Bemerlandt'?. toch niet Bohemen?
27. Beroep: brouwer. Gedoopt in de kerk te Oirsbeek; eertijds dienaar van heer Nicolaas Hoen de Palude.
28. Met attestatie parochie St.-Martinus.
29. Gedoopt in St.-Laurentius te Oirsbeek.
30. Met attestatie van het gerecht te Oirsbeek dd. 1604 maart 4 en attestatie parochie St.-Nicolaas, pastoor Jacobus Coemans.
31. Baron; heer van Oirsbeek, Moelingen enz.
32. Dochter van Wilhelmus, oud elf maanden.
33. Edele; miles. Volledige naam: Huyme de Anstenrode.
34. Edele.
35. Met attestatie parochie St.-Martinus; woont meer dan 40 jaar in de stad.
36. Kiest kerk van St.-Servaas.
37. Kiest de kerk van St.-Jan.
38. Kiest de kerk van Brunssum.
39. Beroep: hovenier.
40. Schermer van beroep; kogelbroeder van het gilde.

41. Met attestatie pastoor St.-Matthijs; woont al 13 jaar in de stad.
42. Met attestatie van pastoor Alexander Senden.
43. Johan Caspar Servaas is advocaat en met hem worden zijn drie zonen ingeschreven.
44. Zwager van Florentius Overstolsz.
45. Kiest de kerk van St.-Jan.
46. Kiest de kerk van St.-Servaas.
47. Kiest de kerk van Roede. Beroep: bakker.
48. Beroep: karman [voerman].
49. Kiest de kerk van St.-Jan.
50. Kiest de kerk van St.-Jan.
51. De naam kan ook een bijnaam zijn.
52. Beroep: schoenmaker.
53. Beroep: biertapper; attestatie St.-Martinus.
54. Beroep: strodekker; met attestatie parochie St.-Jan.
55. Kiest de kerk van St.-Jan.
56. Beroep: arbeider. Met attestatie St.-Matthijs; woont al 6 jaar in de stad.
57. Alias Muysken. Gedoopt in de kerk van St.-Willibrordus, Merkstein.
58. Zoon van Pieter oud 7/8 weken.
59. Beroep: kleermaker.
60. Kiest de kerk van St.-Jan.
61. Afkomstig uit Ubach over Worms.
62. Beroep: wever; met attestatie St.-Jan; woont al 5 jaar in de stad.
63. Beroep: timmerman. Met attestatie St.-Martinus; leert voor voerknecht.
64. Met attestatie St.-Matthijs.
65. Met attestatie St.-Jan. Beroep: linnenwever.
66. Met attestatie St.-Martinus.

Onveilige gevangnissen en cellentekort in de hoofdschepenbank Heerlen

Inleiding

Regelmatig duiken er in de media berichten op over ontsnaptingen van gedetineerden. Sommige uitbraken zijn spectaculair en opwindend, andere zijn meer van het "gangbare" soort. Ontsnappingen met behulp van tunnels, luchtkokers, ijzervijlen, omkoping, bedreiging van bewakers, aaneengeknoopte lakens, over gevangensmuren geworpen touwen en ladders, gereedstaande vluchtauto's, helicopters op de binnenplaats: wie heeft er niet van gehoord? Telkens weer ook worden er door deze acties discussies aangewengeld: is er genoeg bewakingspersoneel? Is dit personeel voldoende geschoold? Zijn de huizen van bewaring en gevangnissen wel op hun taak berekend? Of zijn ze verouderd en dienen ze te worden gerenoveerd? En dan: wat kost dat wel niet?

De publieke opinie reageert vaak geschokt op berichten over het op vrije voeten stellen van verdachten van misdrijven wegens een tekort aan cellen. In de Nederlandse rechtsstaat heeft de gearresteerde verdachte een - volgens sommigen té - beschermde positie. Als bijvoorbeeld de politie drie verdachten heeft gearresteerd en de officier van justitie kan slechts de beschikking krijgen over adequate celruimte voor twee personen, dan dient men er één, na het opmaken van proces-verbaal, uit de voorlopige hechtenis te ontslaan en op vrije voeten te stellen. In principe is dit degene die wordt verdacht van het minst zware delict, maar het kan dan nog altijd gaan om verkrachting of handel in verdovende middelen. 'Vrij' is deze persoon dan overigens niet. Van zijn daad is proces-verbaal opgemaakt, het gerechtelijk vooronderzoek is opgestart en op basis daarvan kan hij later alsnog worden berecht. Het probleem is dat een deel van deze verdachten spoorloos verdwijnt en de opsporing weer van voor af aan kan beginnen.

Wie denkt dat dit alles 'typisch' iets is van de moderne tijd en het 'vroeger' anders was, moeten we teleurstellen. De bestuurlijke en gerechtelijke archieven van de schepenbank Heerlen - de voorloper van de latere gemeente - bewijzen in ieder geval het tegendeel: ook in vroeger eeuwen kende men grote problemen door slechte gevangnissen en te weinig celruimte.

De Gevangentoren

Eertijds werden in Heerlen de arrestanten opgesloten in de bekende 'Gevangentoren' bij de Pancratiuskerk, ook wel de 'Schelmentoren' of, in oude stukken, de toren 'Bickerstein' genoemd.¹ Deze toren is reeds zeer oud en stamt mogelijk uit de twaalfde eeuw. Hij is gelegen aan de noordoost-zijde van de Pancratiuskerk, op of bij het toenmalige kerkhof. De oorspronkelijke functie is niet geheel duidelijk. Misschien is hij als (poort)toren een onderdeel geweest van de vesting rond de Heerlense dorpskern, het zogeheten "Landsfort". Wellicht ook is het een verdedigbare woontoren geweest voor de

graven van Are en Hochstaden, de toenmalige heren van Heerlen, of hun plaatsvervangers.² De bovenste verdiepingen dienden dan als woning en deze konden hermetisch worden afgegrensd; door de vensters en vanaf de toren konden mogelijke aanvallers worden bestookt. In de centra van oude Italiaanse steden als Florence vindt men nog vele, fraaie voorbeelden van dergelijke middeleeuwse bouwwerken.

De toren doet vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw - en mogelijk reeds veel eerder - dienst als kerker: in 1534 wordt hij aangeduid als "des

Schelmentoren of gevangentoren (foto: collectie Archiefdienst Heerlen)

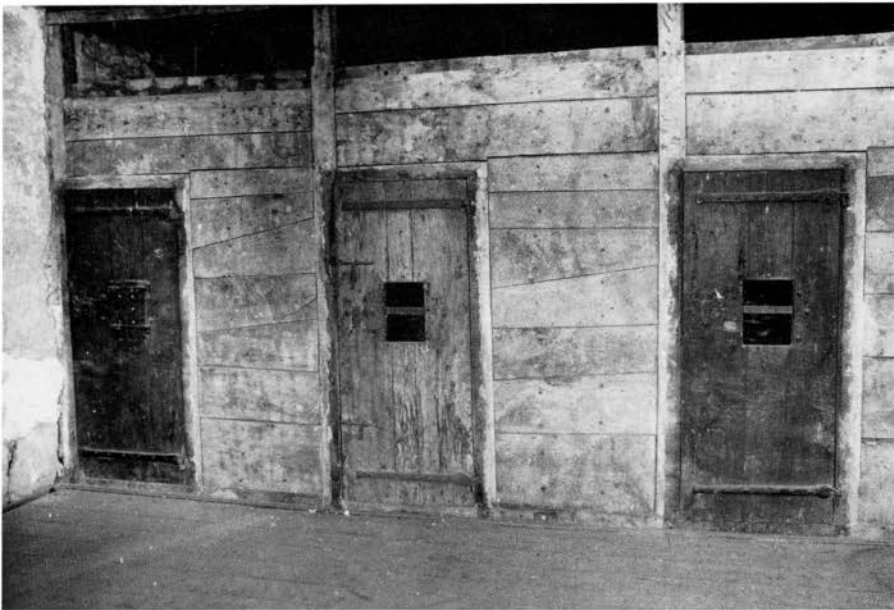
Heeren vesticheyt ende gevenkenisse".³ Waarschijnlijk deed de toren in deze tijd ook reeds dienst als zetel van het Heerlense schepengerecht. De kerkers bevonden zich dan in de kelders, en op de tweede verdieping hield het schepengerecht, voorgezeten door de schout, zijn openbare rechtszittingen. Op deze zittingsdagen was de gerechtskamer vrij toegankelijk voor de procederende partijen, hun procureurs en advocaten en het geïnteresseerde publiek. Van de kant van het gerecht waren naast de schout enkele schepen-rechters aanwezig, waarschijnlijk gezeten in de (schepen)banken. Deze functionarissen werden geassisteerd door een griffier en één of meerdere gerechtsdienaars. Ook boven in de toren was er ruimte om mensen in arrest te houden. Waarschijnlijk bevond zich in de toren ook een kamer voor de wacht, en waren er archieven, tortuurwerktuigen en wapens ondergebracht.

Gedetailleerde informatie over de toestand van het gebouw en de gevangenis krijgen we eerst in de zeventiende en achttiende eeuw, omdat grote delen van de schepenbankarchieven uit deze tijd bewaard zijn gebleven. De hoofdschepenbank Heerlen (Heerlen, Voerendaal en Nieuwenhagen) maakt dan deel uit van het land van Valkenburg, en wel "Staats-Valkenburg", het deel van het oude land van Valkenburg dat valt onder de souvereiniteit van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In de laatste decennia van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw moet de toestand van de toren en de kerkers slecht zijn geweest. Uit berichten uit de eerste decennia van de achttiende eeuw krijgt men zelfs de indruk dat de toren geheel of gedeeltelijk bouwvallig was. Het bouwwerk wordt dan een bron van voortdurende zorg voor de bestuurders, de "bancksregenten", van de vrijheid en hoofdschepenbank Heerlen. In 1707 wordt geconstateerd dat "*den gevangen tooren van oudts een cierraet niet alleen, maar ook een nootsakelijk gebouw deser Hoofbancke, heel en al staet te vervallen, waer nae deese bancke daeraen swaere costen sal gehouden wesen te doen...*".⁴ Aardig is dat uit het gebruik van het woord "cierraet" blijkt dat men ook toen reeds gevoelens van piëteit kende voor het oude en historieke bouwwerk.

De voortdurende zorg voor de toestand van de Gevangentoren blijkt duidelijk uit de notulen van de banksvergaderingen. Op deze vergaderingen van schepenen, (groot)grondbezittende ingezetenen en burgemeesters van Heerlen, voorgezeten door de schout, werden de belangrijke beslissingen genomen inzake het bestuur en de financiën van de hoofdschepenbank Heerlen. Zeer regelmatig komt de toren ter sprake en worden er plannen voorgesteld om het bouwwerk te herstellen.⁵ Oorlogen en chronische financiële tekorten verijdelen echter de realisatie van de herstelwerkzaamheden. Eerst in de jaren '50 en '60 van de achttiende eeuw lijken er geregeld herstelwerkzaamheden aan de Schelmentoren te hebben plaatsgevonden, en in de jaren '70 een omvangrijke opknapbeurt. In 1779 merkte W.A. Bachiene, professor en predikant te Maastricht, op: "*de Gevangen-toren ... die een tydlang vervallen en onbekwaam ten Gevangenhuis geworden was, is in 1777 weder hersteld. Desgelyks schynt noch een overblyfzel daarvan te zyn dat de vonnissen door de schepenen van Heerle over misdadigers geveld, op dit zelve*

*kerkhof, worden voorgelezen. Doch de executien geschieden op eene hoogte, zuid oostwaard buiten het dorp, die de Hees of Heeserberg genoemd word; welke plaats thans met menigte galgen en raderen vervuld is."*⁶

Dit brengt ons op een interessant punt: ongetwijfeld heeft het felle justitiële optreden tegen de "bokkerijders" in 1772-1775 - alleen in de hoofdschepenbank Heerlen werden al ca. 37 doodvonnissen uitgevoerd⁷ - bijgedragen aan de "menigte galgen en raderen" op de Hees, de Heerlense galgeberg, maar het heeft ook geleid tot de grootscheepse restauratie van de Schelmentoren. Wat was namelijk het geval? Waar het stadsgerecht van Valkenburg fungeerde als "hoge" of "criminele" rechtbank, bevoegd tot de berechting van ernstige delicten, voor Valkenburg, de hoofdbanken Meerssen, Beek, Klimmen en de

Cachotten op de derde verdieping van de Schelmentoren (foto: collectie Archiefdienst Heerlen).

bank Houthem, was het schepengerecht van Heerlen ook een hoge jurisdictie en bevoegd de doodstraf uit te spreken.⁸ Criminele ingezetenen, of 'vreemdelingen' die er van werden verdacht binnen het territoir van de hoofdbank een misdrijf te hebben gepleegd, werden in de Gevangentoren gedetineerd en aldaar door de Heerlense schepenrechters berecht. De nadelen van de slechte staat van de Schelmentoren kwamen duidelijk aan het licht in de vroege jaren '40 en '70 van de achttiende eeuw: het Heerlense schepengerecht was niet in staat de vele arrestanten van "een menigte gehorende tot de grote bende gauwdieven in deze lande ontdekt"⁹ ter plaatse te detineren en berechten. De verdachten werden gevangen gezet op het modernere "Landshuize" te

Valkenburg. Aldaar werden zij door de Heerlense schepenen berecht; de terechtstellingen vonden plaats op de Heesberg te Heerlen.¹⁰ Vooral in de periode 1773-1775 raakte echter het "Landshuize" te Valkenburg overvol en bovendien bleek ook deze gevangenis allesbehalve waterdicht.¹¹ Al deze problemen hebben er hoogstwaarschijnlijk toe geleid dat het bestuur van de hoofdbank Heerlen - en ook de Valkenburgse landsvergadering en wellicht de hoge overheid te 's Gravenhage - de financiële middelen voor een ingrijpende renovatie van de Gevangentoren ter beschikking hebben gesteld.

Ontsnappingen

De slechte staat van de toren was niet enkel een probleem voor de banksfinanciën, maar stond ook regelmatig een goed verloop van een strafproces in de weg. In de zeventiende en achttiende eeuw kende men overigens in de landen van Overmaas geen gevangenisstraf, maar lijfstraffen, geldboeten en verbanning. In hechtenis ("criminele detentie") kwam men enkel indien men werd verdacht van een (zwaar) misdrijf; tot aan het einde van het proces en de vonnisvoltrekking werd men met hand- en voetboeien in de kerker gezet en mocht men met niemand contact hebben, in principe ook niet met een advocaat.

Een lichtere vorm van gevangenhouding onderging men in de zogenoemde "gijzelkamer". Niet alleen konden dronkaards hier hun roes uitslapen, ook verdachte vreemdelingen zonder geldig paspoort konden hier, in afwachting van hun uitzetting, worden vastgehouden. Personen die weigerden een getuigenverklaring af te leggen of aan hun crediteuren verhaalsmogelijkheden aan te wijzen, werden hier, op eigen kosten, in gijzeling gezet.

Verdachten die begrepen dat het proces voor hen negatief verliep en een zware (lijf)straf tegemoet zagen, trachtten de kerker te ontvluchten. De slechte staat van het bouwwerk heeft waarschijnlijk menigmaal een handje geholpen. De ontsnappingsgevallen werden in de gerechtsrollen genoteerd. Zo meldde in 1685 de gerechtsbode, een functionaris die o.a. verantwoordelijk was voor de verzorging van de gevangenen ("cipier"), het volgende. Op maandagmorgen 11 december 1684 was hij naar de Gevangentoren gegaan om de gedetineerde Peter Eussen eten te geven. Tot zijn ontsteltenis bleek de gevangene door een flink gat in de muur ontsnapt te zijn; de voetboeien lagen in stukken in de kerker.¹² Men mag aannemen dat de verdachte hulp van buiten heeft gehad. Overigens werd Eussen enkele maanden later weer opgepakt en veroordeeld tot geseling, brandmerking en eeuwige verbanning uit de hoofdschepenbank Heerlen.

In augustus 1686 was er weer sprake van een opmerkelijke ontsnapping. Een zekere Weren Hendrix, verdacht van een niet nader genoemd misdrijf, was uit de Gevangentoren ontsnapt, en wel uit zijn cel op een van de verdiepingen (de derde?). De drossaard van het land van Valkenburg, een hoge ambtsdrager belast met de vervolging van verdachten van (zware) misdrijven, was des duivels en gelastte het Heerlense gerecht om een "oculaire inspectie" te doen en rapport uit te brengen. Een commissie, bestaande uit de

schout en de schepenen Pelt, Hokels en Cartier, constateerde het volgende. De sluitstang van het voetblok was met behulp van een stuk hout open gebroken. De bout in de "handschellen" was geforceerd en opengebroken. Dezelfde bout werd vervolgens gebruikt om met de klassieke "aaneengeknoopte lakens" veilig op de begane grond te komen: "welcken bout gebruijckt heeft ende in de muijz geslaegen, waer aan vast gemaeckt eenige stukken linnen doeck, ende een bequaeme openinge in de muijz gemaeckt, waer door hij heeft connen uijt die gevanckenisse sich af laeten; oock bevonden dat de voorscreven linnen doecken buijten den thoorn, naer den oostsijde hebben gehangen". De affaire zou voor het Heerlense gerecht nog veel pijnlijker worden. In september meldde de drossaard dat hem ter ore was gekomen dat de heer Frens, de raadsman van Hendrix, zijn cliënt had aangeraden uit te breken. Hij had dit blijkbaar in alle openheid gedaan, want ook enkele schepenen zouden van dit advies hebben geweten. Ook de rol van de gerechtsbode en diens zoon - in deze tijd waarschijnlijk vader en zoon Bartholomeus Boijmans - werd door de drossaard gewantrouwd. De drossaard stelde dan ook maatregelen voor om de rol van deze personen te onderzoeken en aan de kaak te stellen.¹³

In 1729 deed Reynier Muylers, met hulp van zijn broers, een mislukte uitbraakpoging. Bij de schietpartij, die daarbij op het kerkplein met de

wachters ontstond, viel één dode.¹⁴ In 1778 lukte het Paulus Louppen uit de gijzelskamer in de toren te ontsnappen, waarbij hij de deur met vuur of buskruid wist te forceren. Het rapport van de schepenen-commissarissen stelt dat "*den gegyselden deesen evasie niet dan met gebruyck van geweld, jae ook het grootste gevaer, van dit dorp daar door in brand te hebben kunnen doen coomen, volrigt heeft...*".¹⁵

Getralied venster in de oostelijke muur van de Schelmentoren (foto: collectie Archiefdienst Gemeente Heerlen)

Tot slot zij opgemerkt dat ook de nodige ontsnappingen plaatsvonden waarbij geen deuren of muren werden geforceerd. Ondanks de aanwezigheid van wachtposten wisten deze verdachten toch te ontsnappen. Het lijkt aannemelijk dat hier sprake was van grove plichtsverzaking, omkoping of bedreiging van de wachtlopende schutten.

Cellentekort

Ook het probleem van het tekort aan adequate celruimte was in het oude Heerlen niet onbekend. In april 1714 was het probleem blijkbaar zo nijpend dat de toenmalige gerechtsbode zich op het voogdgeding tot de bevoegde autoriteiten wendde. Voogdgedingen waren van oudsher bijzondere, openbare (rechts)zittingen, voorgezeten door de voogd van het land van Valkenburg, waar overtredingen werden aangebracht en beboet en waar klachten betreffende het algemeen belang en de openbare orde konden worden geuit. De gerechtsbode stelde dat hij onlangs had geassisteerd bij de aanhouding van de paardendief Michiel Schurbiers.¹⁶ Daarbij had hij onkosten gemaakt, waarvan hij van de kant van het Heerlense gerecht noch van de drossaard "geene de minste voldoeninge" heeft gekregen. Bij gebrek aan geschikte ruimte in de gevangentoren werd de dief blijkbaar in een herbergkamer opgesloten, want ook de waard Linnart Merkelbach had de kosten van de detentie van Schurbiers nog niet vergoed gekregen. Deze "wanbetaelinge" had tot gevolg dat niemand meer geneigd was om arrestanten te willen "inneemen". Als "vers exempel" haalt de gerechtsbode het geval Meijken Klinckhamer aan, voor wie het schepengerecht een soort van "bevel tot voorlopige gevangenhouding in een herberg" had uitgevaardigd. Ook voor haar zou men geen plaats hebben gevonden, ware het niet dat de secretaris Hokels de betaling van de kosten had toegezegd.¹⁷ Of de justitiële autoriteiten de verdachten weer moesten laten gaan, indien ze geen ruimte konden vinden, wordt niet duidelijk, maar is goed mogelijk. De gerechtsbode wijst ook op de demotiverende werking van de ontstane situatie: "sijnde het te vreesen dat daer deur den luidjens den moet sal benoemen worden om met de behoor(ijken) vigilantie eenige misdadigen te vervolgen ende te apprehenderen". De bode verzoekt de bevoegde instanties dan ook om maatregelen te nemen, alsmede om de celruimte uit te breiden door het "in staet stellen van(den) boovencaemer op den gevangentoren".

De beschikking van de voogd en de schepenen staat ook in de notulen: de secretaris wordt opgedragen om een uittreksel van de notulen toe te laten komen aan de drossaard van het land van Valkenburg, de ambtsdrager die verantwoordelijk was voor de rechtsgang in het algemeen, en die in criminele zaken in het bijzonder.

Of de drossaard op de verzuchtingen van de Heerlense gerechtsbode heeft gereageerd, is niet bekend. De toestand van de Heerlense gevangenis bleef echter een voortdurende bron van zorg.

NOTEN:

1. Historische gegevens over de Gevangentoren zijn ook reeds bijeengebracht door W. Marres en J.J.F.W. van Agt, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel V: de Provincie Limburg*, afl. I, Den Haag 1962, 236-237 en N. Eussen, *De gevangentoren van Heerlen. Aantekeningen betreffende herstel en vernieuwing 16e-19e eeuw*, in *LvH* 16 (1966) 77 - 88 en 112 - 123. Stukken betreffende onderhoud en beheer van de Schelmentoren in de achttiende eeuw in: GAH, Archief Schepenbank Heerlen, administratief gedeelte, inv.nr. 33.
2. Vgl. Marres en Van Agt, *Monumenten*, 237.
3. Geciteerd in N. Eussen, *Gevangentoren*, 79.
4. Geciteerd in N. Eussen, *Gevangentoren*, 84.
5. GAH, Archief Schepenbank Heerlen, administratief gedeelte, nrs. 1-4, passim.
6. W.A. Bachiene, *Beschrijving der Vereenigde Nederlanden, deel V, Amsterdam/Utrecht 1779*, 1052.
7. Vgl. Anton Blok, *De Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas [1730-1774]*, Amsterdam 1991, 370-379.
8. Vgl. W.A. Bachiene, *Beschrijving*, 1030.
9. Geciteerd uit een brief van de luitenant-drossaard Van Slijpe uit 1744; vgl. A. Blok, *De Bokkerijders*, 267.
10. Vgl. A. Blok, *De Bokkerijders*, 267 (jaren '40) en 370 (jaren '70). Op pagina 370 stelt Blok abusievelijk dat de verdachten uit Heerlen "evenals de andere beklaagden in Staats-Valkenburg" dienden te verschijnen voor het hooggerecht van Valkenburg. De samenstelling van dit gerecht zou enigszins zijn gewijzigd. De 'Heerlense' verdachten werden echter berecht door de Heerlense schepenen en niet door een gewijzigd Valkenburgs hooggerecht. Het 'hooggerecht' was overigens het Valkenburgse schepengerecht, rechtsprekend in criminele zaken. Zie voor de verschillende gerechtelijke instanties in Valkenburg en hun (verwarring wekkende) achttiende-eeuwse benamingen o.a. W.A. Bachiene, *Beschrijving*, 1024 e.v. passim, en [J. Wagenaar], *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat etc.*, dl. XII, Amsterdam 1751, 389-403 passim en M. van Dijk, *De schout van de vrijheid en hoofdschepenbank Heerlen. Een rechts-historisch onderzoek naar een "byzonderen" functionaris in het land van Valkenburg, (1364) 1663 - 1794 (onuitg. doctoraalscriptie RU Utrecht, 1991), hoofdstuk 4. Een gedegen studie van de 'staatsinrichting' en rechtspleging in de (Staatse) landen van Overmaas wordt, zo blijkt ook uit de publicatie van Blok, node gemist.*
11. Zie A. blok, *De Bokkerijders*, 213 sub 1773 6 april; ontsnappingen: aldaar, sub 1773 8/9 april en passim. Ook de kerkers in kasteel s' Hertogenrade waren onveilig.
12. Vermeld door Eussen, *Gevangentoren*, 81-82.
13. Zie voor deze "affaire Hendrix" de criminele gerechtsrol nr. 1 (1682-1688), GAH, Archief Schepenbank Heerlen, rechterlijk gedeelte, LvO nr. 6049, 107-112, de rechtszittingen van 15 augustus 1686 - 30 september 1686. Hoe deze zaak is afgelopen wordt uit het vervolg niet duidelijk. In 1695 wist overigens Weren Hendrix wederom uit de Schelmentoren te ontsnappen, aangenomen dat één en dezelfde persoon is bedoeld, vgl. Eussen, *Gevangentoren*, 83-84.
14. Vgl. Eussen, *Gevangentoren*, 84.
15. Geciteerd bij Eussen, *Gevangentoren*, 86.
16. Het relaas van de gerechtsbode op het voogdgeding van 16 april 1714 in: GAH, Archief Schepenbank Heerlen, rechterlijk gedeelte, LvO nr. 6048 (voogdgedingen van 1701-1739), 54-55.
17. De banksecretarissen waren tevens gerechtsgriffier; in deze hoedanigheid beheerden zij tevens - in de archivalia dan aangeduid als "boursaris" of "bursaris" - de gerechtskas. Hokels was overigens substituut-secretaris én schepen, een tijdens het Staatse bewind (1663-1794) in de hoofdschepenbank Heerlen gangbare combinatie van ambten. Er zijn duidelijke aanwijzingen dat het ambt van secretaris van Heerlen tijdens vrijwel de gehele Staatse periode in het bezit was van de Maastrichtse regentenfamilie Van Slijpe. Zij lieten het ambt - waarschijnlijk na betaling van recognitiegeld - door een plaatsvervanger bedienen.

Restauratie van kasteel Terworm lijkt nog ver weg

Voor een hotel-restaurant zou het in ieder geval een schitterende lokatie zijn. Of kasteel Terworm, waarvan de oudste gedeelten uit de vijftiende eeuw dateren, inderdaad die bestemming krijgt, zoals het Van der Valk-concern wil, is echter nog onduidelijk. Het geld vormt zoals zo vaak het grote struikelblok. De plannen, ontworpen door de Hoensbroekse architect ir. P. Mertens, liggen in ieder geval al geruime tijd klaar. In het kasteeltje zelf, in 1891 ingrijpend verbouwd en vernieuwd door baron Otto Napoleon de Loë, moet op de begane grond een restaurant komen. De keuken moet worden bijgebouwd tegen een van de (niet afgewerkte) vleugels. Op de eerste verdieping zijn vier luxe hotelkamers geprojecteerd, op de zolder nog eens vijf, waarvan een in het torentje. De receptie van het hotel is eveneens in het kasteeltje zelf gepland. De overige 28 hotelkamers (in totaal zijn er 37) moeten in de hoeve bij het kasteel worden ondergebracht. Het zijn telkens units van vier kamers (twee boven, twee beneden). Realisatie van deze plannen kost 9 miljoen gulden, in deze tijd van bezuinigingen bij rijk en lagere overheden geen sinecure. De kosten zijn voor een bedrag van 4,7 miljoen gulden subsidiabel. Zestig procent daarvan (zo'n 2,8 miljoen gulden, waarvan de helft in de vorm van een goedkope restauratiehypotheek) moet van het rijk komen. Het provinciebestuur zou nog eens tien procent van de kosten, 470.000 gulden, voor zijn rekening moeten nemen. Alles bij elkaar kan dan voor een bedrag van bijna 3,3 miljoen gulden aan subsidies binnenkomen.

De kans dat zoiets op korte termijn gebeurt is echter minimaal, is de inschatting van Mertens. Omdat Heerlen zelf veel te weinig geld voor restauratie-projecten krijgt (jaarlijks zo'n 150.000 gulden), heeft de gemeente op verzoek van Van der Valk een beroep gedaan op de speciale 'kanjer-pot' voor grote projecten. Hieruit zou de rijksbijdrage van zo'n 2,8 miljoen gulden moeten komen; de gemeente verwacht in april antwoord van het rijk. Mertens denkt dat het antwoord vrijwel zeker negatief zal zijn. In de 'kanjer-pot' ging vorig jaar maar 12 miljoen gulden om. Daarvan kwam geen cent in Limburg terecht. Dit jaar zal waarschijnlijk ook nog bezuinigd worden op dit restauratiefonds. Zelfs als het rijk subsidie zou toekennen voor het project Terworm, is nog bijna zes miljoen nodig voor de restauratie van het kasteel. Hier houdt de overeenstemming tussen Van der Valk en het gemeentebestuur op. Van der Valk zegt dat bedrag niet op te willen brengen, omdat zo'n investering niet zou lonen. Het project zou daarvoor te klein zijn. Van der Valk wil dan ook dat de gemeente er geld in steekt, anders moet zij maar zelf naar restauratiemogelijkheden zoeken. De gemeente echter zit zwaar in de financiële problemen en moet alleen al de personeelskosten met tien miljoen gulden jaarlijks terugdringen. Er lijkt dus sprake te zijn van een patstelling. Echte onderhandelingen tussen het horeca-concern en het gemeentebestuur zijn er volgens Mertens nog niet geweest, vermoedelijk omdat 'Terworm' een politiek zwaar beladen begrip is.

Kasteel Terworm (foto: collectie Archiefdienst Gemeente Heerlen).

Een snelle restauratie van het kasteel zit er dan ook zeer waarschijnlijk niet in. Rampzalig hoeft dat volgens Mertens, althans de eerste jaren niet, te zijn. Het kasteel is deels bewoond, wat een al te snel verval voorkomt. Van der Valk verricht verder minimaal onderhoud. Alleen in een van de stallen is de sterrenhemel zo te aanschouwen. Verder is in de muren van het kasteel een groot aantal scheuren, vermoedelijk als gevolg van mijnschade. Dat maakt een ingrijpende restauratie noodzakelijk. "We kunnen nog wel een paar jaar vooruit, voordat er een situatie ontstaat als bij kasteel Schaesberg", zegt Mertens, "maar de kosten van de restauratie worden dan wel steeds hoger." De architect, specialist op het gebied van restauraties, zou daarom graag zien dat de gemeente, ondanks alle financiële problemen, toch geld uittrekt voor het kasteel Terworm. "Elke gemeente moet in het kader van een evenwichtig beleid geld zoeken voor oude, monumentale gebouwen. Niet uit nostalgie, maar om te voorkomen dat nog meer monumenten vervallen."

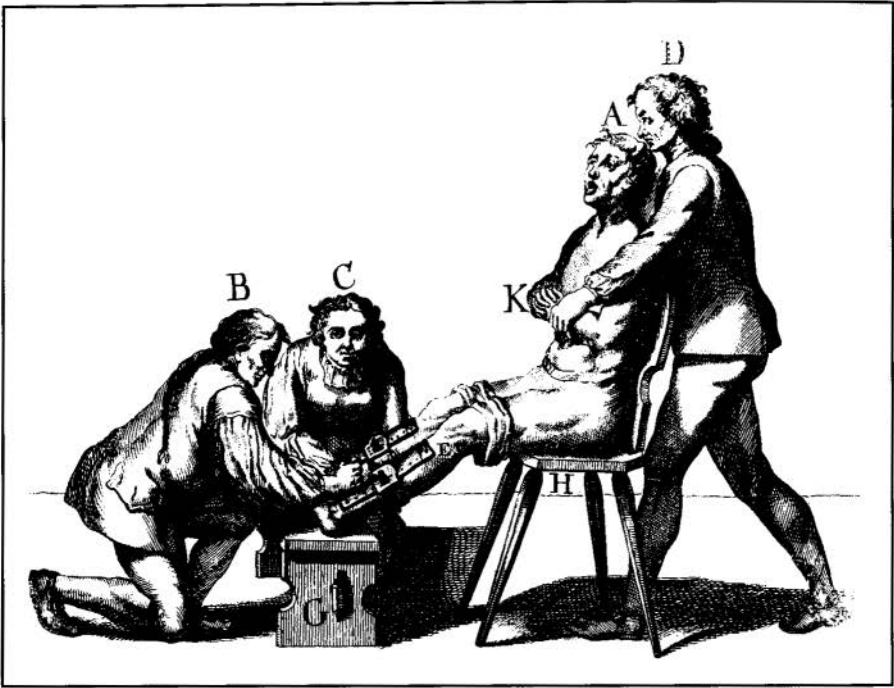
Th. Snickers

Anton Blok, *De Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de Landen van Overmaas (1730-1774)*, Amsterdam 1991.

Bij boekhandel Winants te Heerlen heeft eind 1991 het boek van Anton Blok over de bokkerijders enige tijd bij de top tien van de meest verkochte boeken gelegen. Ongetwijfeld hebben velen van onze abonnees het dikke boek met de veelbelovende ondertitel aangeschaft. Het is een omvangrijke studie, maar geen vlotte lectuur. Twee kaarten in kleur die telkens over twee bladzijden zijn gedrukt, geven een goede oriëntering in de problematiek. Op de kaart achterin staan de plaatsen waar tussen 1730 en 1774 inbraken werden gepleegd, en op de kaart voorin vindt men de plaatsen waar bokkerijders woonden. In een apart deel, getiteld *Dramatis Personae*, heeft Blok alle personen bijeengezet tegen wie een proces werd aangespannen (blz. 231-385). Hij komt op een totaal van 651 (blz. 443). Blok vermeldt niet alleen de volledige namen, maar geeft ook een korte biografie van de persoon. Bovendien noemt hij telkens de archiefstukken of boeken waaraan de gegevens zijn ontleend. Voor veel lezers zal dit het meest interessante deel van het boek zijn; ieder kan snel de bokkerijders uit zijn woonplaats opzoeken, want de 'dramatis personae' zijn binnen de drie perioden waarin de bokkerijders volgens Blok actief waren, gerangschikt per schepenbank. Op blz. 379-380 vindt men voor het "Land van Valkenburg, Oostenrijkse partage" onder Brunssum zes personen vermeld. Dat is een vergissing: Brunssum veroordeelde toen slechts één bokkerijder (nr. 388), de nrs. 389-393 vielen onder de schepenbank Schin op Geul. Niet vermeld is dat te Nuth op 16-2-1775 Johannes Boomans werd opgehangen, en in de Brunssummerheide op 6-3-1777 twee personen uit de bank Hoensbroek, namelijk Johannes Moonen, alias kromme Hans, en zijn gelijknamige neef, alias Montenaken.¹

Van ruim 400 personen heeft Blok het beroep kunnen achterhalen. Soms geeft hij als beroep 'burgemeester'. Dat was destijds geen beroep, maar een neventaak ten dienste van de dorpsgemeenschap. Hetzelfde geldt voor het schepenambt; dat was in een kleine plaats geen beroep. Het boek bevat tenslotte drie tabellen: een overzicht van de beroepen der bokkerijders, van de vonnissen tegen hen, en van de algemene cijfers. Het boek sluit met een personenregister; de samensteller is echter zo gebiologeerd door de bokkerijders dat alleen hun namen erin zijn opgenomen. Andere personen, b.v. de vermelde schouten en schepenen, zijn via het register niet te vinden.

Anton Blok, hoogleraar in de culturele antropologie aan de universiteit van Amsterdam, heeft sinds de jaren zeventig gegevens verzameld voor de korte biografieën der bokkerijders; die zijn heel waardevol. Maar wat brengt de auteur aan nieuwe inzichten aangaande het verschijnsel als zodanig? Hij doet het voorkomen alsof nu is aangetoond dat het om inwoners van de dorpen ging en niet - zoals "men vaak heeft aangenomen" - om vreemdelingen:

Het aanleggen van de beenschroeven of Spaanse stevels volgens een prent in de "Constitutio criminalis Theresiana", die in 1769 te Wenen door keizerin Maria Theresia werd uitgevaardigd. In de Landen van Overmaas was het de tweede graad van de tortuur. Deze kon in twee fasen worden toegepast: eerst een stavel op het ene been en, wanneer men dat nodig achtte, ook een stavel op het andere

afgedankte soldaten en bedelaars (blz. 177). Geen enkele Limburgse schrijver heeft dat ooit zo gesteld. Tot aan de Tweede Wereldoorlog gebruikte men zelfs alleen de beginletter van de familienamen, juist omdat het om families uit de Zuidlimburgse dorpen ging. Volgens Blok zouden dorpelingen met mobiele beroepen - zoals vilders en marskramers - en wonend aan de periferie der dorpen, in 1730 een roversbende hebben gevormd. Na het midden van de achttiende eeuw nam de bende in omvang toe en kreeg het karakter van een geheim genootschap, dat de leden bond door godslasterlijke eden en vreemde ceremonieën. Tenslotte werd het zelfs een soort vrijkorps dat steeds meer mensen recruteerde en af en toe ter oefening met een hele compagnie (van 40-60 personen) een boerderij of pastorie overviel. Het is in feite het oude beeld van een omvangrijke, mysterieuze bende, nu voorzien van een cultureel-antropologisch tintje.

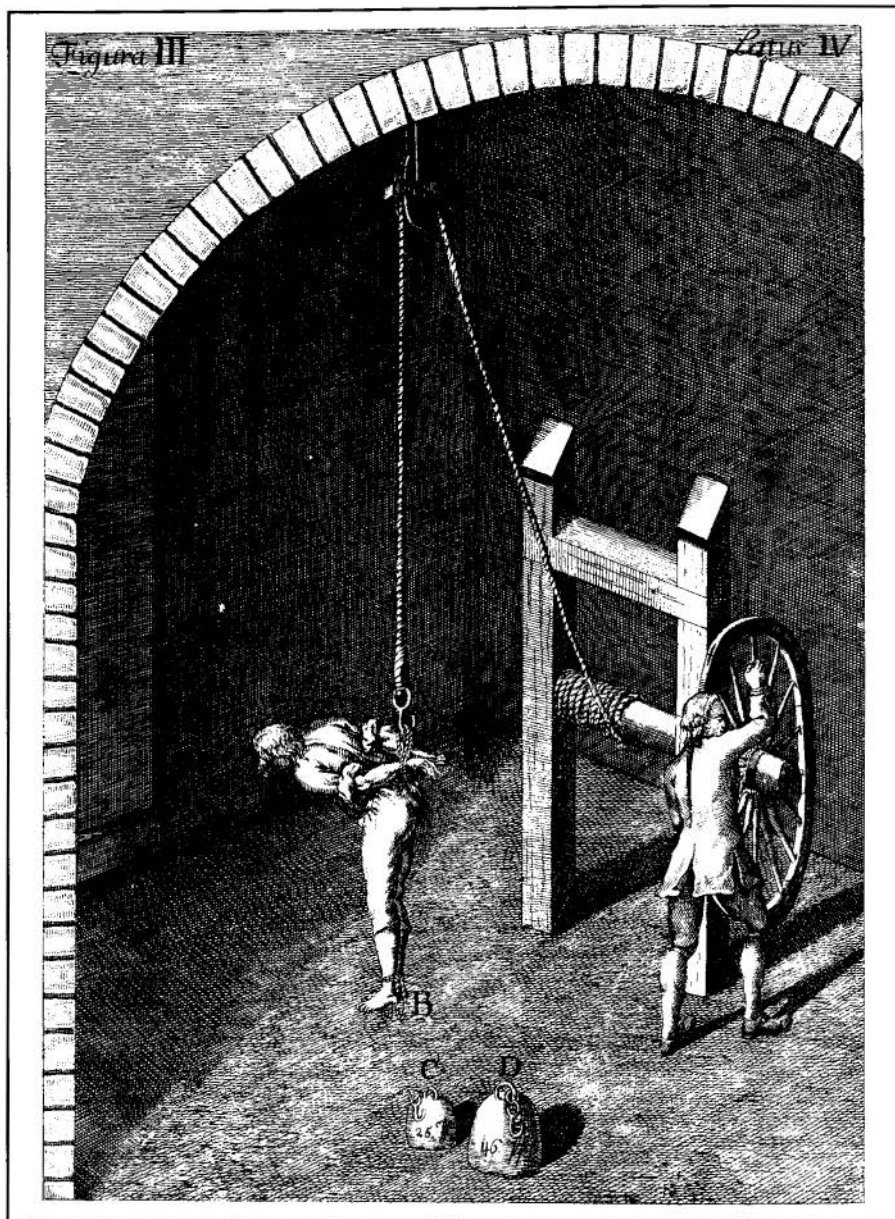
Hoe komt Blok tot deze voorstelling van zaken? Van de processen tegen de bokkerijders is een groot aantal dossiers bewaard gebleven en Blok heeft nog onbekende bundels opgespoord. Daarin bevinden zich ook de verslagen

van wat de verdachten tijdens de verhoren hebben bekend. Af en toe zijn het uitvoerige beschrijvingen van de gang van zaken bij een inbraak of overval. Soms wordt geschilderd hoe men zich door een eed aan de duivel toewijdde. Die bekentenissen zijn door de Limburgse onderzoekers en nu weer door Anton Blok gebruikt om de geschiedenis van de bokkerijders te schrijven. Iedereen weet inmiddels dat de bekentenissen tot stand kwamen tijdens zware en soms langdurige folteringen of na het dreigen met foltering. De verdachten gaven van alles toe om aan de pijniging te ontsnappen. Zulke bekentenissen zijn volstrekt onbetrouwbaar. Bij een serieus onderzoek moet men ze voorlopig ter zijde leggen, om met behulp van andere bronnen achter de waarheid te komen.

De Limburgse onderzoekers waren zich bewust dat een gefolterde ook niet-begane misdaden kan bekennen. Ze waarschuwden in hun geschriften dat zo iets ook bij de bokkerijders gebeurd kon zijn, maar maakten overigens onverdroten gebruik van de bekentenissen. Blok gaat theoretisch een stap verder; hij is van mening dat de onder dwang afgelegde verklaringen vrijelijk als kenbron gebruikt mogen worden. In het vakjargon van de geleerde formuleert hij: "Hoewel het resultaat van ongelijke interacties, zijn er geen aanwijzingen dat deze teksten begrepen moeten worden als een simpele afspiegeling van de preoccupaties van de vervolgende instanties" (blz. 13). Hij geeft dan ook soms een bladzijde lang letterlijke aanhalingen uit de bekentenissen, ter staving van zijn betoog. Veel gegevens voor de 'Kroniek' van feiten en voor het onderdeel 'Dramatis personae' haalt hij eenvoudig uit de afgedwongen bekentenissen.

Schrijver dezes heeft intussen de andere weg van onderzoek bewandeld en aangetoond dat de verhalen over een omvangrijke bende bokkerijders die zich door eden met de duivel hadden verbonden, berusten op een waandenkbeeld.² Het waanidee is in de jaren 1741-1742 in het Land van 's-Hertogenrade ontstaan, waar de justitie een einde wilde maken aan een serie diefstallen. Helaas niet met normale onderzoeksmiddelen, maar via verhoren op de pijnbank. De verdachten werden zo tot bekentenis gebracht en tot het noemen van medeplichtigen. En deze beschuldigingen vond de justitie voldoende bewijsmiddel om weer anderen te arresteren, die op hun beurt via marteling tot bekentenis en het noemen van complicen werden gebracht. Op dezelfde wijze zijn er in voorgaande eeuwen mensen tot heks gemaakt en netwerken van heksen gecreëerd.³ Een roversbende als de bokkerijders heeft in feite nooit bestaan. Tengevolge van het waanidee zijn er echter in de achttiende eeuw gedurende drie vervolgingsperiodes (1743-1745, 1750-1751, 1771-1777) ruim 350 personen ter dood gebracht.

Het zal duidelijk zijn dat het voortgezet onderzoek naar de bokkerijders van een nieuwe problemstelling moet uitgaan. Hoe was het mogelijk dat het waandenkbeeld zich zo snel kon verspreiden en zo lang kon blijven bestaan? Wie waren de justitiële en politieke autoriteiten die daarvoor verantwoordelijk waren? Hoe was het rechtsdenken en de procesvoering bij criminele zaken? Dat zijn allemaal vragen waarop in het boek van Anton Blok geen

De wipgalg of stropgade volgens een afbeelding in de "Constitutio criminalis Theresiana". In Overmaas was het de derde en hevigste graad van de tortuur, waarbij de verdachte door uitrekking werd gefolterd. Om de rekking en daarmee de pijn te vergroten kon de beul volgens de Weense voorschriften een gewicht van 25 of 46 pond aan de voeten van de gefolterde hangen.

antwoord is te vinden. Hij spreekt nauwelijks over het strafprocesrecht en over de procesvoering. Over de personen uit de rechterlijke macht - drossaarden, schouten en schepenen - verzamelde hij geen nieuwe gegevens, maar ontleende ze met fouten en al aan oudere werken. Op drie plaatsen komt hij nog met het fabeltje dat de schout van Ubach, A.H.W. de Limpens, in december 1786 door de bokkerijders uit wraak zou zijn vermoord (blz. 114, 152 en 227-228). Deze De Limpens overleed te Kerkrade-Chevremont op 26 juni 1808. Degene die te Doenrade op 18 december 1786 plotseling overleed, was zijn neef J.F.A. Limpens (* 4-1-1751), die bij zijn oom te Kerkrade inwoonde en verschillende functies bekleedde: sinds 1779 drossaard van Hoensbroek en Nuth, sinds 1782 schout van Merkstein en sinds 1784 luitenant-drossaard van het graafschap Geleen-Amstenrade. Hij was echter geen schout van Ubach (309) en niet betrokken bij de processen tegen de bokkerijders.⁴

Het zal een taak van de plaatselijke geschiedvorsers en genealogen zijn, om eindelijk de gegevens aan te dragen over de functionarissen in de diverse schepenbanken, zodat men zich een beeld kan vormen van hun invloed en van hun onderlinge connecties. Verder zullen plaatselijke historici moeten helpen bij het beantwoorden van de vraag, waarom in de verschillende dorpen de door Blok genoemde personen werden opgepakt en veroordeeld, zelfs geziene inwoners. Dan zal iemand het definitieve werk over de trieste episode van de bokkerijders kunnen schrijven. Bloks standpunt is achterhaald.

L. Augustus

NOTEN

1. S.J.P. Sleinada, Oorsprong ... van een godlooze bezwoorne bende, 1779, 53 en 54. Vriendelijk dank aan dhr. H. Latten voor de hulp bij het achterhalen van de familiena-men.
2. L. Augustus, Vervolgingsbeleid en procesvoering tegen de bokkerijders. Het ontstaan van een waandenkbeeld, in: PSHAL 127 (1991), 69-153.
3. Brian P. Lévacq, De heksenjacht in Europa, 1450-1750, Nijmegen 1991, zie speciaal het onderdeel "Foltering", 95-104.
4. K.J.Th. Janssen de Limpens, Genealogische en biografische geschiedenis van het geslacht De Limpens, in: PSAHL 118 (1982), 38-39; GAK, Archief parochie Sint Lambertus, parochianenregister uit 1783.

Berichten

Correctie en aanvulling

In het artikel over Cornelis Swildens in het vorige nummer staat in noot 45 abusievelijk Venlo in plaats van Voerendaal. Bij noot 13 in hetzelfde artikel gelieve de lezer toe te voegen: vgl. AGH, Schepenbank Heerlen, inv. nr. 197, Leggerboek Voerendaal 1779, folio 120 verso - verso 121 recto.

"Zoals de ouden bouwden"

In het Thermenmuseum is tot en met 17 mei 1992 een tentoonstelling te zien over het plannen en bouwen door de Romeinen. In zeven thema's wordt in grote lijnen het bouwproces in de Romeinse tijd en de ontwikkelingen daarna behandeld:

- Plannen en meten.

Het inmeten van nieuw veroverde gebieden door het leger en het uitzetten en plannen van wegen, legerkampen en steden.

- Bouwmeesters en bouwers.

Wie is de architect en wie zijn de bouwers?

- Materiaal en werktuig.

Het gebruik van natuursteen (zoals Kunrader kalksteen) en baksteen (bijvoorbeeld uit de pannenbakkerijen van het tiende legioen in Nijmegen) als bouw materiaal en de verschillende werktuigen die bij de verwerking ervan nodig zijn.

- Uitvoering en afwerking.

De bouw van de muren en daken en de afwerking van vloeren en wanden met gebruikmaking van mozaïeken, vloertegels, wandschilderingen en stucwerk.

- Bouwkunst.

Het eindresultaat van alle bouwwerkzaamheden (nog bestaande complete bouwwerken en reconstructies op papier of in maquette).

- Ondergang en verval.

De ondergang van een bouwwerk en het hergebruik van bouw materiaal (overval door vijanden, slecht onderhoud, gebruik als goedkope steengroeve).

- Wat nu ...?

Een beeld van het heden en de toekomst van Romeinse bouwresten (noodopgravingen, consolidatie, overkapping, reconstructies op ware grootte etc.).